

Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd

HERWERKT

René Vermeir (red.)
m.m.v. Isabelle Devos
Thijs Lambrecht
Michael Limberger
Anne-Laure Van Bruaene
Steven Vanden Broecke
Jeroen Vandommele
Klaas Van Gelder

VAN IN

Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd bestaat uit

- een handboek
- een site met aanvullend materiaal: www.vanin.be/gvmt

Lay-out: Vrijdag Grafis

Omslagontwerp: Vrijdag Grafis

Cartografie: Van Dijk vormgeving en kartografie, Heusden /
Van Oort redactie en kartografie, Almere /
Rerink kartografie en vormgeving, Eindhoven /
Koen Adams, www.bdkgraphics.be

Fotokopieerapparaten zijn algemeen verspreid en vele mensen maken er haast onnadenkend gebruik van voor allerlei doeleinden. Jammer genoeg ontstaan boeken niet met hetzelfde gemak als kopieën. Boeken samenstellen kost veel inzet, tijd en geld. De vergoeding van de auteurs en van iedereen die bij het maken en verhandelen van boeken betrokken is, komt voort uit de verkoop van die boeken. In België beschermt de auteurswet de rechten van deze mensen. Wanneer u van boeken of van gedeelten eruit zonder toestemming kopieën maakt, buiten de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen, ontnemt u hen dus een stuk van die vergoeding. Daarom vragen auteurs en uitgevers u beschermde teksten niet zonder schriftelijke toestemming te kopiëren buiten de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen. Verdere informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot reproductie vindt u op www.reprobel.be.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de relevante auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Diegenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, worden verzocht zich tot de uitgever te wenden.

© Uitgeverij Van In, Wommelgem, 2012

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Tweede druk 2012
ISBN 978-90-306-6650-9
D/2012/0078/246
Art. 553109/01
NUR 130

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
Lijst van afbeeldingen	8
Inleiding	9
Deel I Staten en hun evoluties	15
Hoofdstuk 1 Staatsvormingsprocessen	16
1.1 Gedaantes van de staat	16
1.2 De Militaire Revolutie en de staat	18
1.3 Geld, geld en nog meer geld	19
1.4 Een standenmaatschappij	20
1.5 De gecentraliseerde ambtenarenstaat	21
Hoofdstuk 2 De eeuw van Habsburg	23
2.1 Van Bourgondische Nederlanden tot Spaans-Habsburgs wereldrijk	23
2.2 Ambities en mislukkingen van een wereldheerser	30
2.3 Karel V en het bestuur van zijn landen	37
2.4 Een gecontesteerde Pax Hispanica	44
Hoofdstuk 3 Europa in oorlog, 1618-1713	56
3.1 De strijd om het overwicht	56
3.2 Bloei en verval van de Republiek	63
3.3 De Grand Siècle van Frankrijk	66
3.4 Engeland wordt een grootmacht	71
Hoofdstuk 4 Op weg naar modernisering, 1713-1787	76
4.1 Centraal- en Oost-Europa na Westfalen	76
4.2 Frankrijk van Regentschap tot Revolutie	87
4.3 Engeland in de achttiende eeuw	89
4.4 Verstarring en onmacht: de Republiek in de achttiende eeuw	91
4.5 De Zuidelijke Nederlanden onder Oostenrijkse vleugels	92

Deel II	Cultuur, kennis en religie	95
	Hoofdstuk 1 Het humanisme van de Renaissance	96
	1.1 De term 'humanisme van de Renaissance'	96
	1.2 Algemene achtergronden	97
	1.3 Retoriek, kennis en geloof	99
	1.4 Maatschappelijke inplanting van de humanistische idealen	101
	1.5 Historische breuken en omgang met teksten	103
	1.6 De ontwikkeling van het humanisme buiten Italië	106
	Hoofdstuk 2 De Reformatie	111
	2.1 De paradoxen van het laatmiddeleeuwse christendom	111
	2.2 Sola scriptura, sola fide	112
	2.3 De succesfactoren: nieuwe media en sociale context	114
	2.4 Maarten Luther: van academicus tot religieus hervormer	115
	2.5 Huldrych Zwingli: de stadshervormer	117
	2.6 Het anabaptisme: de radicale Reformatie	119
	2.7 Johannes Calvijn: het Geneefse model	120
	2.8 Het Concilie van Trente (1545-1563): katholieke actie en reactie	123
	Hoofdstuk 3 Confessionele identiteiten	126
	3.1 Religio vinculum societatis	126
	3.2 Een nieuwe clerus	127
	3.3 Nieuwe leken?	129
	3.4 Religieuze tolerantie in de Republiek	131
	Hoofdstuk 4 Onderwijs in de Late Middeleeuwen en de Vroegmoderne Tijd	133
	4.1 Lager en middelbaar onderwijs	133
	4.2 Het leren van een stiel	135
	4.3 Katholiek en protestants onderwijs	136
	4.4 Universiteiten in Europa	138
	Hoofdstuk 5 De Wetenschappelijke Revolutie	142
	5.1 De 'exacte wetenschappen' aan de laatmiddeleeuwse universiteit	142
	5.2 Humanisme en wetenschap	145
	5.3 Religie, wetenschap en hervorming buiten de universiteit	149
	5.4 De mathematisering van de natuurfilosofie	151
	5.5 De mechanisering van de natuurfilosofie	153
	Hoofdstuk 6 De Verlichting	157
	6.1 Inleiding	157
	6.2 Nieuwe ruimtes voor een publieke opinie	158
	6.3 Verlichting en religie	161
	6.4 Wetenschap en Verlichting	164
	6.5 Verlichting en politieke filosofie	168

DEEL III	Conjuncturen en structuren	171
	Hoofdstuk 1 De bevolkingsevolutie	172
	1.1 Het bevolkingsaantal	172
	1.2 Verstedelijking	176
	Hoofdstuk 2 De levensstandaard	179
	2.1 Prijzen en lonen	179
	2.2 Consumptiepatronen	183
	2.3 Sterftcijfers	187
	Hoofdstuk 3 De landbouw	192
	3.1 Exploitatiesystemen en landbouwtechnieken	192
	3.2 Boeren, heren en overheid	195
	3.3 Crisis	197
	3.4 Herstel	198
	3.5 Een gediversifieerde samenleving	201
	Hoofdstuk 4 Nijverheid	202
	4.1 Rurale nijverheden	202
	4.2 Stedelijke nijverheid	205
	Hoofdstuk 5 Handel	210
	5.1 Handelsstromen en netwerken	210
	5.2 Financieringstechnieken	213
DEEL IV	Gemeenschappen, categorieën en relaties	217
	Hoofdstuk 1 Sociale structuren	218
	1.1 Gezinsstrategieën	218
	1.2 Kerk en gezin	222
	1.3 Verwanten, vrienden en buren	225
	1.4 Corporaties	229
	1.5 Eer	232
	Hoofdstuk 2 Sociale categorieën	234
	2.1 Gender	234
	2.2 Leeftijd	239
	2.3 Sociale status	241
	Hoofdstuk 3 Differentiatie	245
	3.1 Elitecultuur vs. volkscultuur	245
	3.2 Het sacrale vs. het profane	248
	3.3 Privésfeer vs. publieke ruimte	249
	3.4 Heksenvervolgingen	251

Hoofdstuk 4 Mensen in de marge	254
4.1 Wat is marginaliteit? Een definitie	254
4.2 Sociale polarisatie en de strijd om het bestaan: armoede, bedelarij en landloperij	255
4.3 Verplichte tewerkstelling	258
4.4 Het oudste beroep ter wereld	261
4.5 Seksueel deviant gedrag	263
4.6 Zigeuners en joden	265
4.7 Ziekte en waanzin als oorzaak van marginalisering	268
DEEL V De Europese overzeese expansie	271
Hoofdstuk 1 Motieven, voorwaarden, middelen	272
Hoofdstuk 2 De Portugese weg naar Indië	275
Hoofdstuk 3 De incorporatie van een continent – Spanje in Amerika	277
3.1 Columbus en de ontdekking van een Nieuwe Wereld	277
3.2 De verovering van precolumbiaans Amerika	278
3.3 De kolonisatie	281
3.4 Het lot van de indianen	283
Hoofdstuk 4 Kapers op de kust: Frankrijk, Engeland en de Republiek	285
4.1 Fransen en Engelsen	285
4.2 Het Iberisch monopolie definitief doorbroken: de Republiek	287
4.3 Het Atlantisch systeem	289
Hoofdstuk 5 De impact van de kolonisatie op Europa	290
5.1 Culturele contacten: Afrika, Azië en Amerika	290
5.2 Economische interacties: specerijen, zilver, suiker en slaven	292
5.3 Ecologische veranderingen: de Columbian exchange	293
Hoofdstuk 6 Overzeese rivaliteiten na 1650	295
6.1 Koloniale imperia	295
6.2 Frankrijk versus Groot-Brittannië	297
6.3 De Amerikaanse Vrijheidsoorlog	298
Pausen en vorsten van de vijftiende tot en met de achttiende eeuw	301
Tips voor verdere lectuur	310
De auteurs	316

Woord vooraf

Wat voorligt is het resultaat van een initiatief gegroeid vanuit de dagelijkse onderwijspraktijk aan de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Gent. Acht historici, gespecialiseerd in een bepaald aspect van de Vroegmoderne Tijd, hebben samengewerkt om op basis van wetenschappelijke literatuur en eigen onderzoek een rijk geschakeerd overzicht tot stand te brengen van drie eeuwen Europese geschiedenis, gaande van het einde van de vijftiende tot het einde van de achttiende eeuw. De verscheidenheid aan auteurs brengt onvermijdelijk met zich mee dat doorheen de afzonderlijke delen en hoofdstukken, verschillen merkbaar zijn inzake invalshoeken, aandachtspunten en stijl. Toch is in de mate van het mogelijke gepoogd zowel wat betreft inhoud als vorm de teksten op elkaar af te stemmen.

Dit werk is in eerste instantie bedoeld als handboek voor studenten hoger onderwijs en anderen die willen kennismaken met de vroegmoderne geschiedenis. Daarom werd ervoor geopteerd eerder in de breedte te werken dan in de diepte en een ruime waaier van thema's te behandelen, zonder al te uitgebreid op de materie in te gaan. Dat neemt niet weg dat sommige elementen wel in detail worden toegelicht, onder de vorm van kadertekstjes die her en der in het handboek verschijnen. Lezers die zich over een bepaald facet nader willen informeren, kunnen via de bibliografie achteraan in dit werk de weg vinden naar relevante wetenschappelijke literatuur.

Er werden in dit boek bewust geen afbeeldingen opgenomen. Daarvoor kan immers worden verwezen naar de ondersteunende website www.vanin.be/gvmt die in het kader van dit project door uitgeverij Van In werd opgezet en vrij toegankelijk is. Per deel worden er niet alleen functionele illustraties en kaarten aangereikt, maar ook bronnenmateriaal, wat toelaat op een heel concrete manier de geschiedenis te leren kennen.

Dit is de eerste editie van het handboek. Hoewel sommige hoofdstukken eerder al deel uitmaakten van universitaire syllabi en als dusdanig reeds door een publiek werden gewikt en gewogen, zijn andere dan weer helemaal nieuw. De auteurs hopen dat het handboek aan de verwachtingen zal voldoen, maar houden zich ook warm aanbevolen voor eventuele suggesties en opmerkingen.

Gent, 1 juni 2012

Lijst van afbeeldingen

Coverafbeelding

Adriaen Pietersz. van de Venne, *De zielenvisserij*, 1614. Rijksmuseum, Amsterdam

Afbeeldingen p. 9

Houtsnedes uit Joost Amman, *Das Ständebuch*, Frankfurt am Main, 1568

Afbeelding p. 15

Grootzegel van Filips II, uit Olivier De Wree, *Sigilla comitum Flandriae et inscriptiones diplomatum*, Brugge, 1639

Afbeeldingen p. 95

Houtsnedes van Lucas Cranach de Oudere, *Christus en Antichristus*, ca. 1521

Afbeelding p. 171

Houtsneede van Nicolaus Basse, ca. 1575

Afbeelding p. 217

De magere keuken, burijngravure van Pieter Van der Heyden naar Pieter Bruegel de Oude, 1563

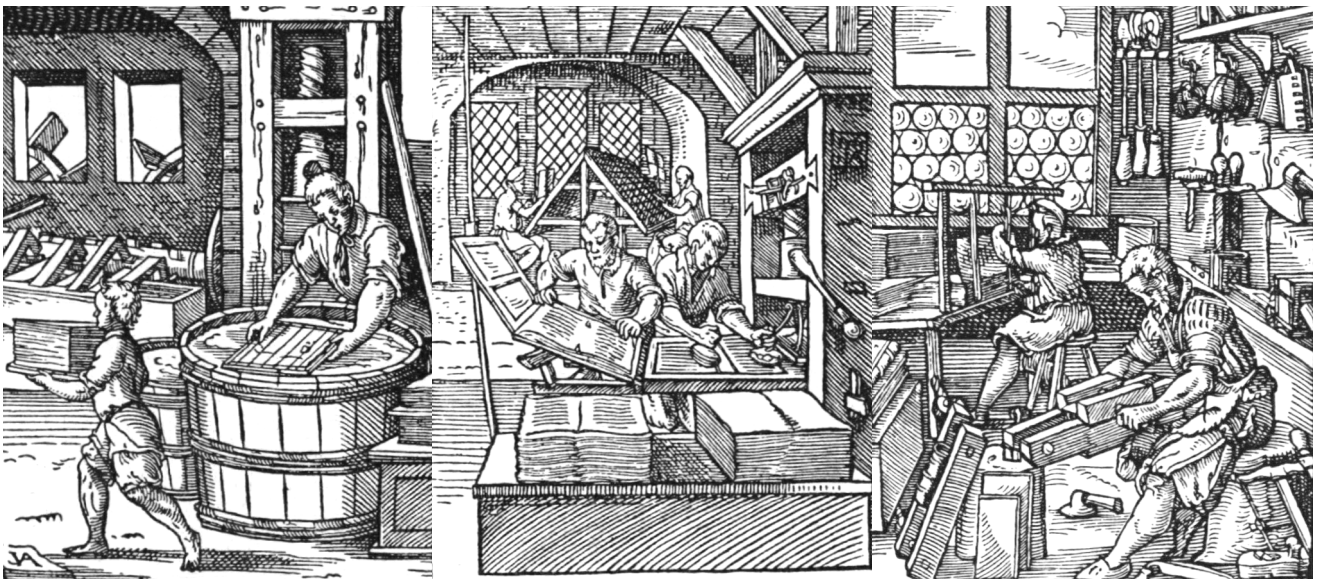
Afbeelding p. 271

Burijngravure uit Theodoor de Bry, *Emblemata nobilitati et vulgo*, Frankfurt, 1592

Inleiding

René Vermeir

Met dit handboek willen de auteurs studenten hoger onderwijs en andere geïnteresseerden laten kennismaken met de vroegmoderne geschiedenis van Europa. Titel en inhoud van het werk lijken dan wel goed op elkaar afgestemd, maar wellicht is enige precisering niet overbodig: want wat wordt in de hoofdstukken die volgen beschouwd als 'Europa' en wat verstaan we onder 'Vroegmoderne Tijd'?

De **geografische ruimte** waarop we ons zullen concentreren is het Europese continent, dat in het noorden reikt tot het Scandinavisch Hoogland, zich in het oosten uitstrekt tot aan de Oeral, in het zuiden begrensd wordt door de Middellandse Zee en in het westen eindigt aan de Atlantische Oceaan. De idee van 'Europa' als een apart werelddeel is ontstaan in de Oudheid. Het liet de Grieken toe zich te onderscheiden van de volkeren die leefden aan de overzijde van de Middellandse Zee, in Afrika en Azië. In de vijftiende eeuw, vooral sinds de val van Constantinopel in 1453, werd Europa de gemeenschappelijke noemer van de christelijke landen die zich bedreigd voelden door de in noordwestelijke richting oprukkende Ottomanen. De Grieks-Romeinse erfenis, en later het christendom, vormden in aanzienlijke mate de basis van de Europese identiteit en cohesie. De Europese geografische ruimte viel evenwel niet helemaal samen met de Europese politieke en culturele ruimte. Het gebied ten oosten van Moskou sloot immers nauwelijks of niet aan bij de Europese ontwikkelingen. Bovendien kwamen grote delen van Zuidoost-Europa in de vijftiende-zestiende eeuw onder Ottomaans bestuur te staan, waardoor ze voor vele decennia buiten het historische Europa bleven. Anderzijds zorgden overzeese expedities en de van staatswege ondersteunde of georganiseerde kolonisatie van territoria in West-Afrika, Amerika en Azië dan weer voor een extensie van het Europese grondgebied. Ook die kolonies komen in verschillende hoofdstukken aan bod. Hun invloed op de respectieve moederlanden en op de Europese maatschappij in haar geheel mag immers niet worden onderschat, terwijl ook de impact van de kolonistoren op de autochtone samenlevingen immens groot was.

De aandacht in dit leerboek voor de verschillende delen van Europa is niet gelijk. Omdat het zich voornamelijk richt tot studenten hoger onderwijs en andere belangstellenden uit België en Nederland en wil aanknopen bij hun referentiekader en cultuurhistorische achtergrond, ligt het accent in zekere mate op de Lage Landen. Dat betekent geenszins dat de auteurs een geschiedenis van de Nederlanden zouden hebben willen schrijven, maar wel dat wat langer zal worden stilgestaan bij sommige van de ontwikkelingen die zich in de Nederlanden hebben voorgedaan, niet in het minst ook omdat hun betekenis op Europese en zelfs mondiale schaal aanzienlijk was. De rol van Antwerpen in de groei van het handelskapitalisme, de Opstand tegen Filips II en de vestiging van de Republiek, of de activiteiten van de VOC en de WIC zijn enkele van de thema's die daarom iets uitgebreider zullen worden toegelicht.

Vanuit **chronologisch oogpunt** is de focus beperkt tot de Vroegmoderne Tijd, die in de traditionele indeling volgt op de Middeleeuwen en voorafgaat aan de Moderne en Hedendaagse Tijd. De onderverdeling van de Westerse geschiedenis in tijdvakken is uiteraard een didactische ordening, een middel om een complexe materie bevattelijk voor te stellen, maar aanvankelijk, in de veertiende- en vijftiende eeuw, was het ook de uitdrukking van de overtuiging die leefde in intellectuele en artistieke kringen dat na de donkere *medium tempus* een nieuw tijdperk aangebroken was, waarin de taal en de cultuur van de Klassieke Oudheid een wedergeboorte beleefden. De Duitse historicus Christophorus Cellarius introduceerde op het einde van de zeventiende eeuw die driedeling – *Historia Antiqua*, *Historia Medii Aevi*, *Historia Nova* – in zijn *Historia Universalis* (1685-1702), en legde daarmee de grondslag van een model dat tot op vandaag gebruikt wordt, weze het dat de vroegere driedeling nu een vier- en zelfs een vijfdeling is geworden.

Cellarius situeerde de aanvang van de *Historia Nova* bij de start van de Reformatie, in 1517, maar uiteraard is de overgang van de Middeleeuwen naar de Vroegmoderne Tijd geen zaak geweest van één belangrijke gebeurtenis op één bepaald moment. Het was een samenspel van factoren, waarbij reeds lang aan de gang zijnde evoluties in een stroomversnelling terechtkwamen en zich verbonden met nieuwe inzichten en technische innovaties. Onder de processen die zich vanaf de elfde eeuw in Zuid- en West-Europa begonnen te manifesteren en die van bepalend belang zouden zijn voor de verdere ontwikkelingen, moet zeker de geleidelijke toename van de landbouwproductie gerekend worden. Die zorgde voor voedseloverschotten, bevolkingsaanwas, opkomst van de handel en de groei van stedelijke centra. Daarnaast wisten vorsten her en der een duurzaam en overerfbaar gezag te vestigen. Ze gaven de aanzet tot de uitbouw van bestuurlijke apparaten, die de kern van staten zouden gaan vormen. Deze en andere dynamieken die in de loop van de elfde eeuw op gang kwamen, bleven ononderbroken doorwerken en veranderden grondig het aanschijn van Europa. Dat betekent niet dat die evolutie sedert omstreeks het jaar 1000 in één rechte lijn van groei en consolidatie zou zijn verlopen, maar de trends zijn wel onmiskenbaar. De groei op lange termijn van productie en bevolking, de uitbouw van staten en de ontwikkeling van een kapitalistische markteconomie zijn toen van start gegaan. Sommige regio's liepen daarbij voor op andere, centra en zwaartepunten konden zich verleggen, periodes van groei wisselden af met jaren van stagnatie en regressie.

In de tweede helft van de vijftiende eeuw is een duidelijke versnelling van bepaalde processen merkbaar. Gedreven door commerciële aspiraties zochten Portugezen via de Afrikaanse kusten een zeeweg naar Indië. Het bracht Vasco da Gama in 1498 in Calicut, Indië. Columbus koos voor een andere route en kwam zo al in 1492 terecht op de Caraïben. De overzeese expedities van Portugezen en Spanjaarden en de vestiging van koloniale imperia luidde

het begin in van een Europese dominantie op wereldschaal en betekende de definitieve doorbraak van het handelskapitalisme.

Ook op staatkundig vlak was de tweede helft van de vijftiende eeuw een tijd van intense verandering. Technische en financiële evoluties in de oorlogsvoering, een groeiende belangstelling voor het Romeins recht, toegenomen scholing van medewerkers en nieuwe administratieve en bestuurlijke technieken lieten de vorsten toe zich meer op de voorgrond te werken. Het einde van de Rozenoorlogen bracht in 1485 de Tudors op de Engelse troon, een dynastie die resoluut opteerde voor het primaat van de vorstelijke macht. Dat was ook de ambitie van Lodewijk XI, die de stabilisering in Frankrijk na afloop van de Honderdjarige Oorlog aangreep om een krachtadig binnen- en buitenlands beleid te voeren. In de Nederlanden wist hertog Filips de Goede meer nog dan zijn voorgangers de verschillende vorstendommen bijeen te brengen in één staatsverband, dat een groeiende samenhang vertoonde, zelfs in die mate dat de statenbond de crisis na de dood van Karel de Stoute in 1477 relatief goed doorstond. In het Heilig Roomse Rijk slaagde het Huis van Habsburg erin de keizerskroon te monopoliseren. Het huwelijk in 1477 van Maximiliaan van Oostenrijk met Maria van Bourgondië gaf de aanzet tot een brede anti-Franse coalitie, waar zich later ook het door de Katholieke Koningen verenigde Castilië-Aragon bij zou voegen. Door een speling van het lot werd die alliantie een politieke unie, waardoor in het begin van de zestiende eeuw een groot Habsburgs blok ontstond. De tegenstellingen tussen Habsburg en Frankrijk zouden meer dan twee eeuwen lang de Europese politiek bepalen. In Oost-Europa werkte het grootvorstendom Moskovië zich in de tweede helft van de vijftiende eeuw op tot een regionale grootmacht. Na de val van Byzantium in 1453 beschouwde grootvorst Ivan III zich als de rechtmatige erfgenaam van het Byzantijnse keizerrijk en nam hij de titel aan van tsaar. Net zoals verschillende West-Europese vorsten vergrootte hij zijn binnenlandse macht ten koste van de aristocraten. Heel anders was dan weer de evolutie in Polen en Litouwen, die sinds 1386 in een personele unie waren verenigd. De uitgeputte Jagiellonendynastie moest in het midden van de zestiende eeuw steeds meer terrein prijsgeven aan de adel; vanaf 1569 werd het Pools-Litouwse Gemenebest een electieve monarchie geregeerd door machteloze kieskoningen.

Op cultureel en intellectueel vlak zorgden Renaissance en Humanisme voor een manier van denken en voorstellen die heel anders was dan in de eeuwen voordien. Het was een ontwikkeling die in Italië al in de veertiende eeuw op gang gekomen was en die zich elders in Europa vooral in de vijftiende eeuw manifesteerde. De uitvinding van de drukkunst omstreeks 1450 was van bijzonder groot belang voor de verspreiding van de ideeën en de methode van de humanisten. Dat heeft ook de hervormingsbeweging binnen de Latijns-christelijke kerk een beslissende wending gegeven. Discussies en meningsverschillen die al lang bestonden, kregen plots een veel bredere weerklank. De Reformatie, die zoals de traditie het wil van start ging met Luthers

Thesenanschlag in 1517, was dan ook evenzeer het culminatiepunt van een langlopend proces als het begin van de meervoudige Latijnse christenheid.

Wanneer men al deze ontwikkelingen in ogenschouw neemt, dringt de conclusie zich op dat Europa in de tweede helft van de vijftiende eeuw op uiteenlopende terreinen een dynamiek vertoonde die onuitgegeven was en dat inderdaad een nieuw tijdperk was aangebroken.

Voor een volgend versnellingsmoment dat een nieuwe overgang markeerde, was het wachten tot het einde van de achttiende eeuw. Het was intenser en korter van duur, maar eveneens schatplichtig aan vroegere ontwikkelingen. De ideeën van Locke, Montesquieu en anderen legden de basis van een nieuwe staatsopvatting waarin de volkssoevereiniteit centraal stond. De autocratische vorsten en de geprivilegieerde standen – adel en clerus – verloren hun greep op de samenleving en moesten, al dan niet als gevolg van een revolutie, plaats ruimen voor de burgerij. De zelfbewuste Engelse kolonies in Amerika bevochten al in 1776 hun onafhankelijkheid van de Engelse kroon, in Frankrijk maakte de revolutie van 1789 snel en drastisch komaf met het politieke systeem van het Ancien Régime. Een andere revolutie, die in de geschiedenis haar gelijke niet had en de wereld voorgoed zou veranderen, was de Industriële Revolutie. Technische innovaties, de aanwending van nieuwe energiebronnen en een nieuwe arbeidsorganisatie zorgden op enkele decennia tijd voor de overgang van de agrarische naar de industriële samenleving en meteen ook voor het einde van de Vroegmoderne Tijd.

De uitdrukking '**Vroegmoderne Geschiedenis**' is in de Nederlandse academische terminologie nog maar sinds kort ingeburgerd. Voorheen spraken men, geheel in de Franse traditie, van 'Moderne Geschiedenis', terwijl later 'Nieuwe Geschiedenis' ingang vond. Het Franse adjectief 'moderne' betekende aanvankelijk 'wat nieuw is', 'wat van onze tijd is', en dat is tot op heden de voornaamste betekenis van het woord. Dat het ook gebruikt wordt om er de periode ca. 1450 – ca. 1800 mee aan te duiden, leidt soms tot misvattingen, en hetzelfde geldt voor het adjectief 'nieuw'. De laatste jaren hanteert men daarom meer en meer de term 'Vroegmoderne Geschiedenis', wat het Nederlandse equivalent is van 'Frühe Neuzeit' en 'Early Modern History'. Die term biedt niet alleen het voordeel van een grotere internationale eenvormigheid, maar hij is ook duidelijker voor wat de sequentie van de opeenvolgende tijdvakken betreft: de 'Vroegmoderne Tijd' is de periode die volgt op de Middeleeuwen en die de 'Moderne en Hedendaagse Tijd' voorafgaat.

Tot slot: dit is, zoals in de titel vermeld staat, een inleiding, een kennismaking met meer dan drie eeuwen Europese geschiedenis. Uiteraard is het onmogelijk om op ca. 300 bladzijden alle aspecten van het vroegmoderne Europa aan bod te laten komen. Vanuit de overweging dat dit in eerste instantie een leerboek is, werd er bewust voor geopteerd voornamelijk de hoofdlijnen van de periode te behandelen, zonder uitvoerig bij een of ander facet te blijven stilstaan. Wie meer over een bepaald onderwerp wil lezen, kan

onder meer de bibliografie achteraan dit werk raadplegen of via de website die bij dit handboek hoort de weg vinden naar additionele informatie. Een andere keuze van de auteurs was het presenteren van de gebeurtenissen en ontwikkelingen op een thematisch geordende manier, om te vermijden dat chronologische opdelingen de samenhang zouden doorbreken. Elke structuur die in het historisch verloop wordt aangebracht, is uiteraard een mentale constructie van een auteur maar het benaderen van de materie vanuit diverse thematische invalshoeken biedt het voordeel dat zowel continuïteiten, geleidelijke evoluties als breukmomenten kunnen worden blootgelegd. De hoofdstukken staan echter niet los van elkaar, maar zijn complementair. Religieuze ontwikkelingen kunnen immers niet uit hun politieke context worden gelicht, sociaaleconomische evoluties hingen deels samen met koloniale ondernemingen en technische vooruitgang, terwijl die dan weer het gevolg was van nieuwe wetenschappelijke inzichten en methodes. Een integrale en integrerende benadering van de verschillende aspecten van de Vroegmoderne Tijd is dan ook de aangewezen weg om concrete situaties, handelingen en processen te begrijpen en te verklaren.